

PARTICULAR ISSUES OF PHILOSOPHY

Олександр Романов

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Україна

ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНТЕРПЕРСОНАЛЬНОГО ПСИХОАНАЛІЗУ Г.С. САЛЛІВАНА

Oleksandr Romanov

Odesa I.I. Mechnikov National University, Ukraine

THE PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF INTERPERSONAL PSYCHOANALYSIS OF H.S. SULLIVAN

The article elucidates the logic of modernization of psychoanalysis in the interpersonal approach of H.S. Sullivan and the role of concept of experience in this modernization. Formed at the turn of the nineteenth and twenties century classical psychoanalysis of Sigmund Freud was influenced deeply by dominating ideas of naturalism and scientism. One of the consequences of these influences was the lack of the concept of experience (as distinct from the metapsychological concepts “libido”, “death instinct”, “id”, “ego”, “super-ego”, “cathexis”) in the conceptual apparatus of classical psychoanalysis. As distinct from Freud Sullivan orientated on the methodology of humanity and social science. The main intention of Sullivan was reorientation from mechanistic conceptual apparatus of classical psychoanalysis to more “human” language. In this approach the experiences were the main subject of investigation.

Key words: interpersonal psychoanalysis, Harry Stack Sullivan, concept of experience, experience, naturalism, scientism.

Вступ

Основним предметом інтерперсонального психоаналізу Гаррі Стека Саллівана (1892-1949) були людські переживання в контексті їх розвитку і комунікації. Тема людських переживань і емоційного розвитку нерідко залишалася проігнорованою в історії філософії, науки та релігії в силу суб'єктивності і «приземленості» переживань, відсутності в них загальнозначущого і стаціонарного характеру, що утрудняло визнання переживань в якості гідного предмета дослідницького інтересу. Трагічним наслідком традиційної зневаги до людських почуттів і переживань стають такі кризові культурні явища, як війни, тероризм, кримінальність, корупція, знищення місця існування, тріумф цінностей необмеженого споживання, епідемічне зростання психічних розладів та інші деструктивні маніфестації масової емоційної незрілості.

В зв'язку з цим потрібне створення ефективних культурних інститутів розвитку зрілої людської емоційності і комунікації, що неможливо без рефлексії принципів функціонування переживань і підстав їх розвитку. Потрібне цілеспрямоване звернення рефлексії на сферу людських переживань, почуттів, емоцій. Філософська рефлексія повинна допомагати людям в рішенні їх насущних проблем, а сьогодні це – проблематика переживань і емоційного розвитку.

Поворот рефлексії доцільно розпочати з розгляду тих існуючих філософських і культурних традицій, в яких вже робилося осмислення людських переживань і розроблялися методи їх розвитку та виховання. Серед таких традицій особливий інтерес для нас представляють напрацювання сучасних психотерапевтичних підходів. Сучасна психотерапія якраз і стала тим соціальним інститутом західної цивілізації, який був покликаний допомогти людині, що страждала, в її емоційному розвитку.

Психоаналіз і психотерапія далеко не відразу прийняли ті контури, які характерні для них сьогодні. Формуючись на рубежі XIX і XX сторіччя, класичний психоаналіз Зигмунда Фрейда отримав величезний інтелектуальний вплив з боку натуралістично-сциентичних уявлень. Одним з наслідків цих впливів стало те, що поняття переживання – на відміну від таких метапсихологічних конструктів як «лібідо», «катексис», «ід», «его», «супер-его» – не увійшло до концептуального апарату класичного психоаналізу. З висоти сьогоднішнього дня відмічена ситуація здається парадоксальною, оскільки в наш час людські переживання уявляються наочним предметом психотерапевтичного дослідження. Проте, концептуальне і методологічне ігнорування проблематики переживань, характерне для першого покоління творців психотерапії і їх інституціональних приймачів, має під собою цілий ряд філософсько-методологічних засад. Експлікація такого роду підстав – складне історико-філософське завдання, яке зазвичай представниками вузькоспеціального знання не ставиться, внаслідок того, що для його постановки потрібно володіння відповідними методами філософського аналізу. В той же час, без рефлексії фундаментальних підстав спеціального знання неможлива його повноцінна критика і ефективна модернізація.

Експлікація філософсько-методологічних засад того, чому переживання не стали початковим предметом дослідження психоаналітиків і психотерапевтів, – завдання досі не лише не вирішене, але і не поставлене. З ним близько перетинається інше «невирішене і непоставлене» завдання – завдання експлікації філософсько-методологічних підстав інтерперсонального психоаналізу Г.С. Саллівана та сучасної психотерапії, в цілому. Філософсько-методологічний аналіз теорій Саллівана в їх історико-філософському контексті допоможе багато що прояснити не лише в логіці модернізації психоаналізу, але і в специфіці сучасної культурної і філософської ситуації.

1. Критика філософсько-методологічних підстав класичного психоаналізу З. Фрейда

З. Фрейд як вчений формувався в епоху тріумфу природничих наук та популяризації віри в те, що стрімкий науковий прогрес також прямо веде до швидкого ошчасливлення людства¹. У просвітницькому дусі людство поклядалося обдуреним релігійними ілюзіями, а у дусі ніцшеанського викриття вимагало звільнення від тієї моралі, що репресує його витальність. Сциентизм у поєднанні з полум'яною риторикою просвітництва та викриття наклали незгладимий відбиток на спосіб усього фрейдівського теоретизування. Пізніше ці проблемні для строгого наукового дискурсу передумови були ще більше ускладнені наростаючим скептицизмом і песимізмом відносно людської природи, що послідували за пережитими Фрейдом потрясіннями Першої Світової війни, хворобливими розривами з кращими учнями, популяризацією «дикого» психоаналізу та успіхами нацистської ідеології. Сциентизоване месіанство та прямолінійний активізм, зіткнувшись з обставинами, що дискредитують подібні стратегії, були модифіковані за допомогою нових містичних обґрунтувань, які апелювали до існування в людині могутнього джерела руйнівності і опору (впровадження у фрейдівську метапсихологію з 1920 року поняття інстинкту смерті). Риторика пристрасного викриття надавала легкий параноїдний відтінок протистояння космічній підступності, від чого віра в науковий розум набувала дещо ірраціонального характеру. Нераціоналізовані в перспективі ученого-визволителя факти отримували тепер поетичну інтерпретацію з позиції пророка-мученика, що несе гірке знання істини, правда цінність гіркого знання істини обґрунтовувалася в тому ж містичному, а по суті тавтологічному, дусі, як цінність правди самої по собі або як узгодженість з місією ученого. Непомітно фрейдівський дискурс приходив до драматичного парадоксу: вимога емансипації вітальності від репресивних моральних настанов стикалася з твердженням, що сама вітальність приховує в собі могутні руйнівні сили.

У результаті, раціоналістичне гасло фрейдівського психоаналізу «усвідомити несвідоме» не отримувало послідовного раціоналістичного розвитку. Свідомість не була в міркуваннях Фрейда самодетермінуючою інстанцією, а несвідоме і цілий ряд психічних сутностей просто постулювались їм, у зв'язку з чим «усвідомлення несвідомого» зводилося до догматичних апеляцій до авторитету Фрейда в питаннях устрою психічного. Емпірична неспостерігаємість постульованих Фрейдом

¹ Див.: Freud, S. (1999). Ratschläge für den Arzt bei der psychoanalytischen Behandlung. *Gesammelte Werke*. B. VIII. Frankfurt a. München: Fisher.

психічних сутностей компенсувалася дивовижними можливостями фрейдівського способу інтерпретації, придатного для тотального перекладу будь-яких психічних і культурних явищ мовою психоаналітичних термінів, також дуже ефективною для «поставлення діагнозу» опонентам.

Ставши популярним і харизматичним дискурсом, психоаналіз на соціальному рівні виявився вимушеним консервативно експлуатувати свій канон, ідеалізувати фігуру свого творця і дуже обережно вводити новації, що виникали явним чином – із сфери клінічної практики, неявним – в якості реакції на популяризацію конкурентно-здібніших ідеологій і методологій. Проте клінічні і методологічні новації вимагали громіздкого перекладу на мову канонічного психоаналізу. У випадку Г.С. Саллівана, легітимізація його новацій просто не відбулася, оскільки понятійний апарат і методологічні принципи американського психіатра занадто далеко виходили за рамки заповітного канону.

Тут ми стикаємося із парадоксом: філософсько-методологічна специфіка класичного психоаналізу З. Фрейда багато в чому визначила перетворення цього дискурсу на авторитарний проект. Парадокс авторитарності «емансипуючої науки», як свого часу психоаналіз був названий Юргеном Габермасом, тісно пов'язаний з ще одним парадоксом – факультативністю поняття переживання в концептуальному апараті класичного психоаналізу. На відміну від метапсихологічних конструктів – «лібідо», «катексис», «ід», «его», «супер-его» та інших – поняття «переживання» не увійшло до концептуального апарату класичного психоаналізу. У психоаналізі Фрейда переживання покладалася проявом ірраціональних потягів; в той же час діяльність потягів і психічного апарату покладалася законодавчою, такою, що має власні механізми, структури і енергетично-гідрравлічну наочність.

Сцієнтизм – був, безумовно, якнайважливішою філософсько-методологічною підставою класичного психоаналізу, що обумовила багато труднощів та парадоксів в межах психоаналітичної теорії та практики. Два такі парадокси ми вже відмітили вище – це авторитарність психоаналізу (на трьох взаємозв'язаних рівнях – практики, дискурсу та соціального інституту) і відсутність поняття переживання в його концептуальному апараті. Сцієнтизм виражає прагнення вченого підпорядкувати вивчення унікальних психоментальних явищ принципам чужих для них природничих наук, що показали свою високу ефективність у сфері технічного прогресу.

Натуралізм – інша найважливіша філософська основа класичного психоаналізу. Для натуралізму (натуралістичного світогляду) характерне «наївне» переконання в існуванні лише природних сил. Найважливішим проблемним наслідком натуралізму є дискримінація духовної або розумної сфери з ігноруванням її автономності.

Іншими найважливішими філософсько-методологічними підставами класичного психоаналізу, що були тісно пов'язані зі сцієнтизмом і натуралізмом, слід вважати наївний емпіризм, редукціонізм, генетизм, фаміліалізм, детермінізм, механіцизм і антигуманітаризм психоаналітичної методології. Наївний емпіризм виключає з розгляду питання пізнавальної ангажованості дослідника і теоретичної обумовленості результатів дослідження. Редукціонізм зводить складні смислові і контекстуальні явища до складових частин, розриваючи і відкидаючи їх нередуковану зв'язаність.

Різновидом редукціонізму є генетизм, тобто тенденція пояснювати щось актуальне і оформлене, виходячи з його архаїчних попередників або джерел. Наприклад, взаємовідносини дорослої людини пояснюються виходячи з її раннього досвіду стосунків з батьками (проходження едипова комплексу). Редукція будь-яких соціальних, культурних і психологічних проблем до моделі сімейних стосунків дістала назву фаміліалізму. Детермінізм і сцієнтизм виражають прагнення вченого підпорядкувати вивчення унікальних психоментальних явищ принципам чужих для них природних наук, що показали свою високу ефективність у сфері технічного прогресу. Неможливість поводження з людиною і його внутрішнім світом, як з деяким механічним пристроєм або технологічним апаратом є головним аргументом для оцінки такої методологічної установки як механістичної і антигуманітарної. Вказані передумови характерні для ряду напрямів сучасної наукової психології, що також формувалася у рамках сцієнтистської методології і натуралістичного світогляду XIX століття.

Для критики класичного психоаналізу значима також теза про методологічне нерозрізнення процедур розуміння і пояснення. Ця теза належить К. Ясперсу, який відмічав, що в психоаналізі осмислені психічні факти зводяться до енергетичних, механічних і біологічних процесів, а інстинкти

наділені рисами осмислених переживань¹. Саме теза про неприпустимість зміщення мови розуміння (психологічного опису) і експресивної термінології псевдопояснюючих метафор, що догматично зведені в ранг нормативних універсалій, слід вважати головним критичним аргументом Ясперса проти методології психоаналізу.

Така критика вказує на неадекватність психоаналітичного концептуального апарату психічним і психопатологічним феноменам. Ця неадекватність виражається в тому, що психоаналітичні теорії підмінюють розуміння психологічних явищ, що мають сенс, їх поясненням в термінах біологічних сил, енергій і механічних процесів на зразок природничих наук.

Що стосується внутрішньої реформації психоаналізу, то прагнення очистити клінічну теорію від метапсихологічних концептів є найважливішою тенденцією в цій сфері. До прибічників делегітимізації метапсихологічних концептів можна віднести не лише Г.С. Саллівана, але і таких авторитетних теоретиків сучасного психоаналізу, як Рой Шафер і Джордж Клейн².

2. Трансформація філософсько-методологічних підстав класичного психоаналізу в інтерперсональному підході Г.С. Саллівана

На відміну від Фрейда Салліван багато в чому орієнтувався на методологію гуманітарних і соціальних наук, що нестримно розвивалися в ХХ столітті. Прийшовши в клінічну практику на початку 1920-х років і випробувавши вплив Уільяма Алансона Уайта, що утілював кращі традиції «здорового еkleктизму» американської психіатрії³ (Evans 1996 : 32), Салліван незабаром досяг видатних терапевтичних успіхів в роботі з пацієнтами-шизофреніками, які раніше передбачалися «невиліковними». У основі цих результатів були: 1) відхід від «біологічного» трактування шизофренії як дегенеративного органічного розладу і 2) організаційна модернізація терапевтичного процесу. Спеціально відібраний медичний персонал виражав пацієнтам максимальну людяність і шанобливе ставлення, а травмуюча соціально-ролева диференціація на «хворих» і медичних працівників була зведена до мінімуму.

Вражаючі результати, що були отримані завдяки застосуванню чисто комунікативно-психологічних методів до лікування «априорі невиліковних» пацієнтів, підштовхнули Саллівана до поглибленого вивчення проблематики комунікації, психічного розвитку і методів терапевтичної взаємодії⁴. В цей же час Салліван зав'язує близькі професійні стосунки з Едвардом Сепиром і іншими представниками Чикагської школи, усвідомлюючи необхідність продуктивного діалогу психіатрії з соціальними і гуманітарними науками. У 1930-і роки Салліван досягає вражаючих результатів в роботі з ще однією категорією «складних» пацієнтів, що страждають нав'язливими станами, а також організує роботу фонду, журналу і інституту, націлених на підтримку подальших досліджень в пограничних областях психіатрії і соціальних наук. До цього часу відноситься і початок його співпраці з Еріхом Фроммом і Карен Хорні. У 1940-і роки Салліван застосовує свої знання для модернізації служби військового заклику США, бере участь в післявоєнних конференціях ВОЗ і ЮНЕСКО, що були присвячені зниженню міжнародної напруженості і профілактиці психічного хвороб, а також читає свої підсумкові курси лекцій

Незважаючи на новаторський і прогресивний характер своєї наукової творчості, Салліван не уникнув конфлікту інтересів з консервативною елітою інституціонального психоаналізу, що дуже ускладнило поширення інтерперсональних ідей. В силу відміченого конфлікту інтересів, що переріс в 1940-і роки в інституціональне протистояння, ортодоксальні психоаналітики були позбавлені від необхідності посилатися на Саллівана або сприймати його роботи серйозно. Ця ситуація привела до парадоксу: хоча подальша модернізація психоаналізу пішла по прокладеному Салліваном шляху,

¹ Див.: Jaspers, K. (1986). Zur Kritik der Psychoanalyse. *Der Arzt im technischen Zeitalter: Technik und Medizin, Arzt und Patient, Kritik der Psychotherapie*. Munchen: Piper.

² Див.: Schafer, R. (1976). *A New Language for Psychoanalysis*. New Haven, London: Yale Univ. Press.; Klein, G. (1976). *Psychoanalytic Theory: An Exploration of Essentials*. New York: International Universities Press.

³ Evans, F.B. (1996). *Harry Stack Sullivan. Interpersonal Theory and Psychotherapy*. London: Routledge, 32.

⁴ Див.: Sullivan, H.S. (1940). *Conceptions of Modern Psychiatry: the first William Alanson White Memorial Lectures*. Washington D.C.: William Alanson White Psychiatric Foundation; Sullivan, H.S. (1953). *Interpersonal Theory of Psychiatry*. New York: W.W. Norton & Company; Sullivan, H.S. (1954). *Psychiatric Interview*. New York: W.W. Norton & Company.

його новації увійшли до новітньої історії психоаналізу у зв'язку з іменами пізніших і лояльніших авторів¹.

Ці новації були пов'язані, передусім, з розробкою поняття переживання, проігнорованого поколіннями сцієнтистськи-орієнтованих мислителів, і з аналізом проблеми комунікації, що вислизала від уваги дослідників, що мислили у рамках персонцентричного підходу (що розглядає особу як замкнуту систему із стійкими характеристиками)². Клінічні успіхи Саллівана і його новаторське розуміння підстав психічного розвитку і психотерапевтичної допомоги виникали із звернення первинної уваги на:

- 1) визначальне значення досвіду інтерперсональної взаємодії (інтерперсональних переживань) для психічного розвитку і патогенезу;
- 2) необхідність психологічного (а не біологічного, фізичного або абстрактно-метафізичного) трактування людських мотивів, тривоги і переживань;
- 3) роль психотерапевта як активного спостерігача, що бере участь, і фахівця з комунікації замість класичної нейтральної позиції, орієнтованої на сцієнтистський ідеал наукової об'єктивності;
- 4) центральне значення мови, культури і соціальних умовностей в питаннях міжлюдського розуміння і взаємодії;
- 5) автономне терапевтичне значення досвіду «екзистенціальної» комунікації в ситуації «тут і зараз» в порівнянні з «інтелектуальними» реконструкціями патологічного минулого пацієнта.

Зміщення інтересу до цієї проблематики якраз і визначає сучасні версії психотерапії і психоаналізу по відношенню до їх класичних попередників. Інтерес до переживань, комунікації і ситуації інтерперсональної взаємодії, підкріплені сучасними уявленнями з лінгвістики і культурної антропології, а також переорієнтація психіатрії на принципи гуманітарних і соціальних наук, стали підставами інтерперсональної теорії Саллівана.

Крім того, однією з основних інтенцій Саллівана було прагнення піти від механістичного і физикалістського концептуального апарату класичного психоаналізу на користь більш «антропологічної» лексики, що відповідає загальній спрямованості у філософії і гуманітаристиці ХХ століття на вдосконалення мови опису людського досвіду. У цьому ключі діяли і Гайдеггер, що намагався у своїй фундаментальній онтології піти від мови категорій до мови екзистенціалів, і Еліаде, який в релігієзнавстві здійснив методологічну переорієнтацію від спекуляцій у душі Просвітництва до порозуміння суті релігійного досвіду.

Салліван прагнув піти від біологічного обґрунтування психічного життя та патології окремої істоти до розгляду людського існування в контексті його зв'язаності з існуванням інших людей. Ця радикальна методологічна переорієнтація зумовила зміни в теоретичних принципах Саллівана в порівнянні з класичним психоаналізом (і, ширше, класичною психіатрією, психологією і наукою). Центральною в підході Саллівана стала проблематика переживань, комунікації, взаємодії і якості інтерперсональної зв'язаності, на відміну від фокусу класичного психоаналізу на універсальному «глибинному» тлумаченні, реконструкції минулого, усвідомленні витісненого матеріалу і розрішенні невроту перенесення.

У цьому ракурсі переживання і сенси стають первинною реальністю, а не чимось похідним від інстинктивних потягів. Предметом дослідження виявляються способи організації переживань, якість інтерперсональної зв'язаності та інтерперсональні навички, а психотерапевтична процедура переорієнтовується на залучення клієнта до терапевтичної комунікації, сприяючої його емоційному, когнітивному та інтерперсональному розвитку. У підході Саллівана важливим аспектом терапевтичної взаємодії і психічного розвитку стає забезпечення атмосфери інтерперсональної безпеки, тобто зниження тривоги до її переносимих форм. Психологічне трактування тривоги та її ролі в порушеннях комунікації і розвитку, безумовно, було одним з чинників (разом з особливою увагою до таких людських потреб, як турбота, самоповага і зв'язаність з іншими людьми), що сприяли переорієнтації психіатрії і психоаналізу в русло сучасних гуманітарних уявлень про людину.

¹ Див.: Kernberg, O.F. (2001). Recent Developments in the Technical Approaches of English-Language Psychoanalytic Schools. *The Psychoanalytic Quarterly*, vol. LXX, Issue 3.

² Див.: Conci, M. (2012). *Sullivan Revisited – Life and Work*. 2-nd ed. Trento: Tangram Edizione Scientifiche.; Hirsch, I. (2015). *The Interpersonal Tradition: The Origins of Psychoanalytic Subjectivity*. London, New York: Routledge.; Mitchell, S., Black, M. (1995). *Freud and Beyond: A History of Modern Psychoanalytic Thought*. New York: Basic Books.

Висновок

Підводячи підсумок, можна сказати, що якщо класичний психоаналіз формувався під визначальним впливом натуралізму та сцієнтизму XIX століття, а надалі догматична апеляція до авторитету Фрейда надовго законсервувала ці метафізичні передумови, то в інтерперсональному психоаналізі сталася модернізація, що відповідає XX століттю, у дусі методології гуманітарних наук. Центральним мотивом інтерперсональної модернізації психоаналізу Саллівана стало переосмислення і поглиблена увага до проблематики переживань та комунікації. Цей мотив корелює із загальнофілософським вектором XX століття, спрямованим на подолання натуралізму, сцієнтизму та емансипацію гуманітарного знання від чужого їй позитивістського канону.

В зв'язку з цим перспективою подальших досліджень бачиться продовження аналізу методологічних і концептуальних новацій Саллівана, з одного боку, а також експлікацію нормативних підстав, які були б здатні забезпечити ефективніший опис і вивчення людських переживань.

References

1. Conci, M. (2012). *Sullivan Revisited – Life and Work*. 2-nd ed. Trento: Tangram Edizione Scientifiche.
2. Evans, F. B. (1996). *Harry Stack Sullivan. Interpersonal Theory and Psychotherapy*. London: Routledge.
3. Freud, S. (1999). Ratschläge für den Arzt bei der psychoanalytischen Behandlung. *Gesammelte Werke. B. VIII. Frankfurt a. Munchen: Fisher*.
4. Hirsch, I. (2015). *The Interpersonal Tradition: The Origins of Psychoanalytic Subjectivity*. London, New York: Routledge.
5. Jaspers, K. (1986). Zur Kritik der Psychoanalyse. *Der Arzt im technischen Zeitalter: Technik und Medizin, Arzt und Patient, Kritik der Psychotherapie*. Munchen: Piper.
6. Kernberg, O. F. (2001). Recent Developments in the Technical Approaches of English-Language Psychoanalytic Schools. *The Psychoanalytic Quarterly, volume LXX, Issue 3*.
7. Klein, G. (1976). *Psychoanalytic Theory: An Exploration of Essentials*. New York: International Universities Press.
8. Mitchell, S., Black, M. (1995). *Freud and Beyond: A History of Modern Psychoanalytic Thought*. New York: Basic Books.
9. Schafer, R. (1976). *A New Language for Psychoanalysis*. New Haven, London: Yale Univ. Press.
10. Sullivan, H. S. (1940). *Conceptions of Modern Psychiatry: the first William Alanson White Memorial Lectures*. Washington D.C.: William Alanson White Psychiatric Foundation.
11. Sullivan, H. S. (1953). *Interpersonal Theory of Psychiatry*. New York: W.W. Norton & Company.
12. Sullivan, H. S. (1954). *Psychiatric Interview*. New York: W.W. Norton & Company.